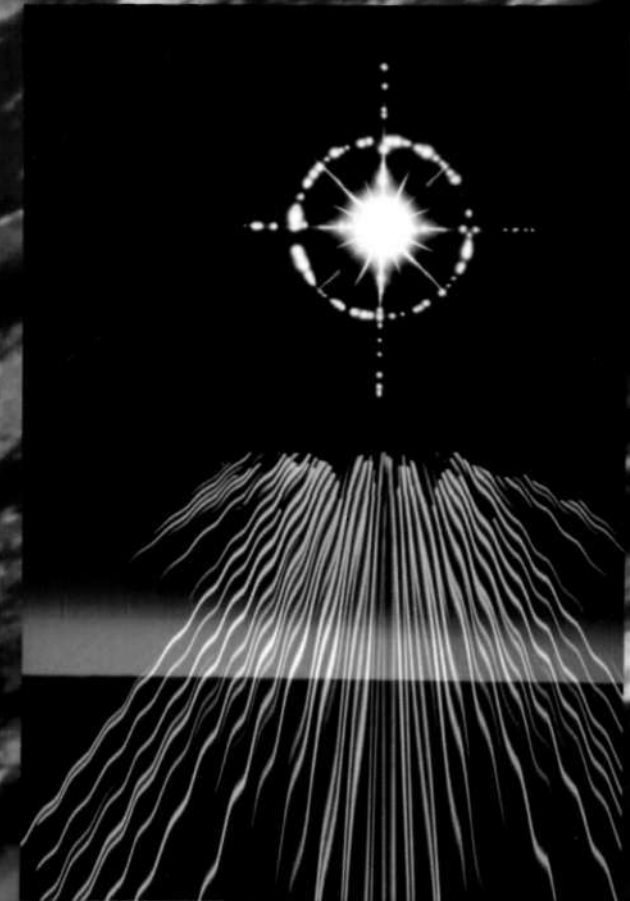

Олена Поліщук

**ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ:
ЕСТЕТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
ДИСКУРС**

Київ - 2007

ОЛЕНА ПОЛЩУК

ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ: ЕСТЕТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Монографія

Видавець
Київ-ПАРАПАН-2007

УДК 130.2+18
ББК 88.45+87.822+87.85
П61

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного університету театру, кіно і телебачення
ім. І. Карпенка-Карого (протокол № 11 від 26.06.2007 р.)*

Рецензенти:
М.В. Попович, академік НАН України, доктор філософських наук,
професор;
Т.К. Гуменюк, доктор філософських наук, професор;
Р.П. Шульга, доктор філософських наук, старший науковий співробітник.

Поліщук О.П.
П61 Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс: Монографія. –
К.: Вид. ПАРАПАН, 2007. – 208 с.
ISBN 978-966-8210-53-2

Спираючись на естетико-культурологічний аналіз стимулів творчості, у монографії виявлено нові зрізи розуміння творчої особистості, окреслено значущість естетичних чинників детермінації творчого процесу, розкрито потенціал художньо-образного і художньо-проективного мислення у культуропороджуючому сенсі.

Для фахівців у галузі естетики, історії та теорії культури, гносеології, психології творчості, педагогіки, практиків мистецтвознавства, викладачів і студентів.

УДК 130.2+18
ББК 88.45+87.822+87.85

Видано коштом Благодійної організації
“Центр практичної філософії”
Президент А.В. Толстоушов

ISBN 978-966-8210-53-2

© Поліщук О.П., 2007
© Центр практичної філософії, 2007
© Видавель ПАРАПАН, 2007

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА.....	4
РОЗДІЛ І. ФЕНОМЕН ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ: ІСТОРІЯ ПРОБЛЕМИ.....	6
1. Аналіз феномена художнього мислення в античній естетичній думці.....	6
2. Естетичні уявлення Середньовіччя і Відродження про художнє мислення.....	12
3. Мислителі Нового часу про художнє мислення і пізнання.....	17
4. Розвиток проблеми художнього мислення в естетичній думці кінця XVIII–середини XIX століття.....	27
5. Посткласичний і некласичний естетичні дискурси проблеми художнього мислення.....	34
РОЗДІЛ ІІ. ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	54
1. Художнє мислення у світлі сучасних наукових поглядів.....	54
2. Об'єкт художнього мислення.....	66
3. Феноменологічні ознаки художнього мислення.....	75
РОЗДІЛ ІІІ. ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ І ЙОГО РІЗНОВИДИ.....	84
1. Проблема типологізації художнього мислення.....	84
2. Художньо-образне мислення: специфіка і природа.....	88
3. Культуротворчий потенціал дизайн-мислення.....	100
РОЗДІЛ ІV. ЧИННИКИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ.....	114
1. Естетична інформація і художнє мислення.....	114
2. Естетична настанова та художнє мислення.....	133
3. Естетичний мотив як фактор художнього мислення.....	145
РОЗДІЛ V. ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ І ТВОРЧІСТЬ.....	153
1. Естетичні начала креативності особистості.....	153
2. Феномен середіпті і художнє мислення.....	174
3. Художня антиципація і художнє мислення.....	187
ПІСЛЯМОВА.....	193
ПРИМІТКИ.....	195

Так, в архітектурі потрібний точний технічний розрахунок, гарне знання властивостей матеріалів, розуміння своєріддя технологічного процесу, необхідного для реалізації авторського задуму. Тут можливе спирання й на теоретично-понятійне, і на технічно-проектне мислення. І все залежить, на яке з них переважно спирався автор.

Якщо звернути увагу на результативний момент, то напевне, щось може розглядатись як результат саме художнього мислення за умови, що це щось досконале, гармонійне і, з точки зору людської оцінки, красиве. У структурному й процесуальному аспекті про художнє мислення можна говорити у випадку образності та асоціативності самої думки. І асоціативність набуватиме різних проявів у залежності, наприклад, від діяльності у конкретному виді мистецтва (метафоричності, гіперболізації, алегоричності тощо). Якщо ж говорити про змістово-функціональне навантаження, то можна виокремити практично-прагматичну й ігрово-розважальну складові його спрямованості. В останньому випадку і доречно говорити про художньо-образне мислення, результатом якого виступає породження художнього образу чи їх системи, що в кожному конкретному випадку (в залежності від виду мистецтва) набувають своєрідної знакової фіксації. Для даного різновиду художнього мислення важливою, за нашим переконанням, є специфічна “гра” зі смислом, значенням предметної форми або композиції, умоосяжного образу чи символу, і власною експресією чи емоційно-почуттєвими станами того, хто буде співучасним до його процесу або результатів. Його царина – насамперед (а може, й тільки) сфера образотворчого мистецтва. І, можливо, більш доречно про такий різновид художнього мислення говорити як про художньо-емотивне (чи навіть художньо-експресивне) мислення, враховуючи значення у ньому емоційно-чуттєвого моменту.

3. Культуротворчий потенціал дизайн-мислення

Окрім художньо-образного, різновидом художнього мислення можна розглядати художньо-проектне або дизайн-мислення. Тому спробуємо проаналізувати специфіку і значення художньо-проектного компонента людської діяльності як основи не лише художньої практики, а й художнього мислення людини. Ця проблема не достатньо опрацьована загалом не лише у вітчизняній естетиці, а й філософії і культурології. Однак, розуміння природи і змісту даного явища дає змогу краще осмислити глибинні підвалини людського буття як не тільки предметно-перетворюючого, а скоріше предметно-породжуючого існування, та виявити виміри духовності як родової людської сутності.

Для нас методологічною основою виступатимуть передусім філософські праці так названої київської світоглядно-антропологічної школи, присвячені аналізу людської діяльності у її антропологічній значущості та культурологічному сенсі. Насамперед, слід зазначити такі монографії В. Шинкарука, як “Методологічні засади філософських учень про людину” та “Теорія пізнання, логіка і діалектика І. Канта”. Вивчаючи єдність сутнісних елементів людини – розум, почуття й волю, вчений досліджував символічні форми людського світосприймання та їх роль у своєрідності людського існування. Ним підкреслюється думка: символічні форми світосприймання і думки людини – “ключ” до розуміння її самотності.

Також слід згадати монографію В. Шинкарука й О. Яценка “Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду”, в якій вчені сутність людини пов’язують з предметно-перетворюючою діяльністю, як способом людського буття, та специфікою мислення. Вони акцентують увагу на тому, що суттєвою ознакою “людського мислення є не природа сама по собі, а саме зміна природи людиною; мислення, свідомість людини розвивались відповідно до того, як людина вчилася змінювати природу”.¹⁷⁵

У контексті дослідження природи та різновидів художнього мислення викликає інтерес і думка О. Яценка про різноманітність способів людського самоствердження і самоусвідомлення та значення цілепокладання як найважливішого вияву людського способу буття, що висловлена у монографіях “Цілепокладання і ідеали” та “Діалектика діяльності і культури”.

Дослідженню естетичного освоєння людиною світу, як особливої її діяльності, присвячені праці В. Іванова “Практика і естетична свідомість. Методологічні питання походження естетичної свідомості” та “Людська діяльність – пізнання – мистецтво”. У більш пізніх працях ним зосереджено увагу на виявленні сутності людського існування як культуропороджуючої діяльності. Людську сутність можна пов’язувати, – стверджував вчений, – багато з чим: релігійністю, мораллю, мовою, політикою чи правом. Однак, все це не дає відповіді на питання, що ж саме робить людину неповторною істотою? Її унікальність ґрунтується, – підкреслює Іванов, – на здатності до освоєння світу і одночасної самореалізації у даному процесі. І ще одне міркування Іванова привертає увагу. Вчений наголошує: матеріальний світ, узятий сам по собі, до і поза людського буття, є естетично нейтральним.

Зацікавлює, крім того, й монографія С. Кримського “Запити філософських смислів”, в якій відслідковується, на нашу думку, ідея про значущість для людини предметності як способу “проявлення” для неї світу. Український вчений підкреслює, що людська життєдіяльність завжди має

підґрунтям предметність у різних її проявах. Але сама предметність світу для людини проявляється у формі речей, їх властивостей і відношень між собою.

Також при дослідженні питання потенціалу художньо-проектного елемента у творчості і мисленні людини будемо спиратися на деякі положення, напрацьовані сучасною вітчизняною естетичною думкою, та ідеї, що опрацьовуються теоретиками дизайну. Так, А. Канарський, досліджуючи становлення, розвиток естетичного елемента в людському бутті у праці “Діалектика естетичного процесу” витоки естетичного ставлення людини до дійсності пов’язує передусім із зацікавленістю, небайдужістю до світу. На його думку, у будь-якому напрямі діяльності людини в її стані завжди утримується якась позитивність інтересу, яка не допускає прояву в ній байдужого як такого...” Тому саме чуттєвість виступає вагомим чинником людського буття, це засвідчення зацікавленого, небайдужого ставлення до дійсності. “Байдуже є абсолютною формою виразу нечуттєвості...”,¹⁷⁶ – стверджував вчений. Поява “нечуттєвості” засвідчує своєрідне “суспільне небуття”. А людська чуттєвість – ознака зацікавленості до життя.

Паралельно з відпрацюванням робіт сучасних дослідників увагу привертають концепції вчених попередніх століть, зокрема трактат англійського художника, графіка, теоретика мистецтва XVIII ст. В. Хогарта “Аналіз краси”. Намагаючись відкрити універсальні закономірності естетичного сприйняття людиною життя і закони композиції у мистецтві, Хогарт висловив деякі припущення, які не втратили своєї значущості, на нашу думку, і нині. Однак, вони не достатньо привертають увагу вітчизняних естетиків, культурологів, філософів.

Так, у розділі V трактату “Про складність” зазначається: “Живий розум завжди має схильність бути в діяльності. Пошуки – справа всього нашого життя; навіть незалежно від їх мети вони приносять нам задоволення. Кожна виникаюча трудність, яка на деякий час уповільнює і перериває наші пошуки, дає своєрідний поштовх розуму, підвищує задоволення і перетворює те, що інакше здавалося б важкою працею, що вимагає зусиль – в забаву і розвагу”.¹⁷⁷ Ця думка, на наш погляд, чітко окреслює оригінальне розуміння проблеми творчості людини, її природи і потенціалу у особистісному й культурологічному аспектах. Творчій людині властиво *розважатися* через вирішення важких завдань, це приємна праця для її розуму. Його розважають і складний сюжет п’єси, і складна форма алей, звивистих річок тощо. Задоволення, що виникає при цьому, спонукає людину наділяти такий предмет поняттям краси.

У розділі II “Про різноманітність” зустрічається ще одна цікава думка. Хогарт вважає, що людину загалом гнітить одноманітність, але надмірна різноманітність пригнічує також. Вона прагне *організованої багатоманітності*:

“Форма і забарвлення рослин, квітів, листків, забарвлення крилець метеликів, мушлей тощо здаються створеними виключно для того, щоб радувати око своїм різноманіттям”. Але через пресичення, вона знаходить задоволення, “заспокоєння у певній частці одноманітності...” Для людини цінною є саме організована багатоманітність тому, що “багатоманітність хаотична, що не має замислу, представляє з себе плутанину і потворство”.¹⁷⁸ Дана думка Хогарта порушує питання значення саме проектного елемента у людській творчості загалом і художній зокрема.

Досліджуючи природу людської самобутності О. Хмельовській припускає, що культура виступає способом власне людського життя та є формотворчим процесом за суттю. На основі запитів людської чуттєвості і певного життєвого сенсу реалізується конкретна діяльність людини чи спільноти, що перетворює природне середовище у предметно-штучне. Культуротворення виступає передусім формотворенням штучного середовища. Тому ним вживається термін “дизайн-діяльність” для характеристики людського ставлення до дійсності. Формопородження, зміна наявних предметних форм є своєрідною ознакою людського “поступу”. Подібна авторська позиція зацікавлює, викликаючи прагнення проаналізувати дане питання.

Дизайн-діяльність автором потрактовується як культуротворчим процесом “цілеспрямованого формотворення умов життя на основі взаємодії Слова, Середовища, Дій людей з метою забезпечення потреб екосистеми і споживання”.¹⁷⁹ Такий підхід до проблеми витоків естетичного ставлення людини до світу та засад самобутності її буття викликає інтерес і потребує, з нашої точки зору, поглибленого осмислення. Однак, при аналізі причини своєрідності людського існування виникає і низка запитань, які потребують опрацювання.

Звернемо увагу, що запити чуттєвості значущі не лише для людини. Їй, проте, властива підвищена емоційність, сенсорна відкритість і значна допитливість. Розвинута чуттєвість є своєрідною вадою і водночас перевагою приматів. Вадою, адже стимулює агресивність, в тому числі внутрішньовидову. Перевагою, оскільки допомагає швидкій адаптації, передусім у ситуаціях невизначеності. Наскільки складною є поведінка і... внутрішній світ, наприклад шимпанзе, засвідчують польові дослідження етологів, зокрема Дж. Гудолл¹. Тому чуттєвість людини, звичайно, впливає на її спосіб життєдіяльності і ставлення до дійсності, мислення, творчості. Але

¹Гудолл Дж. Шимпанзе в природі: поведінка / Пер. с англ. – М.: Мир, 1992. – 666 с.

вважати її детермінантою суто людської буттєвості, навряд чи, доречно. Це чинник, нехай і вагомий, в системі детермінації людської самотності у культуротворчому сенсі, проте, навряд чи єдиний. До того ж людська чуттєвість має ніби дві іпостасі: відчуттєвість та почуттєвість. Тому слід звертати увагу на цінність як сенситивно-чуттєвого, так й емоційно-почуттєвого компонента в людській життєдіяльності.

А також необхідно враховувати розвинутість людського інтелекту, що найчастіше ототожнюється з розумністю. Саме на цій рисі своєї самотності найбільше зосереджена сучасна людина, яка з часів К. Ліннея охарактеризовує себе як *Homo sapiens sapiens* – Людина розумна розумна. Значний інтелектуальний потенціал вирізняє, звичайно, людину з-поміж інших представників фауни планети.

Загальновідомим є й факт значущості діяльнісного начала в людському бутті. З часів палеоліту людське існування супроводжують знаряддя праці.

У зв'язку з цим, ми вважаємо доречним розгляд такого питання. Чи змінює ще хтось доцільно на планеті Земля середовище існування, окрім *Homo sapiens sapiens* на засадах проектування? Матеріальна культура верхнього палеоліту засвідчує, що проектування є сутнісною ознакою людського буття з дуже давніх часів.¹⁸⁰ Так, мешканці Мізинської стоянки (Україна) у середню добу верхнього палеоліту створювали наземні помешкання ярангоподібної форми, в конструкції яких використовувались великі кістки мамонта. Це житло, одне з найдавніших відомих сучасній науці, штучно створене людиною. І воно є пам'яткою давнього людського формотворення. Не менш вражаючими є вже згадувані знамениті Мізинські браслети з бивневих платівок з меандровим орнаментом та “шумлячі”, прикрашені гравіруванням.¹⁸¹ Це прикраси, що засвідчують формотворення на художніх засадах. В одному з таких помешкань знайдено ще й лопатку та великі кістки мамонта, прикрашені геометричним орнаментом, нанесеним червоною вохрою. На думку С. Бібікова, це давні ударні музичні інструменти, точніше найдавніші з відомих нині.¹⁸² Їх вік 20 тис. років. Подібні знахідки – предмети, що не мають природних аналогів та ніколи не створюються твариною. Звернемо увагу, формоутворення предметів у даному випадку засвідчує існування одночасно конструкторського, технологічного і художнього моментів людської думки людини доби верхнього палеоліту.

На південному сході Анатолії (Турція) в 1995 р. виявлено архітектурний комплекс, побудований близько 11500–9600 рр. до н.е. Дана знахідка заперечує думку, що людина наприкінці мезоліту – початку неоліту

¹⁸⁰ Під проектуванням (від лат. *projectus* – кинутий вперед) у даному випадку розуміється створення проекту як плану, задуму у діяльності.

займалася тільки полюванням і збиральництвом. Не “хлібом єдиним” переймалися мешканці Гебеклі-Тепе, архітектурна споруда засвідчує складність їх духовного життя, значні конструкторсько-технологічні вміння і прагнення естетично облагородити середовище свого буття. В круглих приміщеннях, мабуть культового призначення, діаметром 15–20 м розміщено 39 монолітних стел з красивими барельєфами тварин, символами і гравірованим орнаментом. У центрі однієї зали, спираючись на мозаїчну підлогу, стоять п'ятиметрові кам'яні колони вагою по 50 т. Геомагнітне сканування засвідчує значний розмір комплексу, наявність ще низки нерозкопаних приміщень. Але в Гебеклі-Тепе вражають не тільки розміри споруди, а й художня досконалість знайдених зображень: реалістичних, легко впізнаваних зображень тварин та абстрактних знаків, наведених, можливо, як елементи орнаменту чи як своєрідне протописьмо. Як підкреслює Ю.Рязанцев, тоді “людей хвилювали не тільки потреби повсякденного життя, але вони вже задумувались і про щось вічне, виражаючи свої думки в творах мистецтва”.¹⁸³

Мешканці Чатал-Хююк (Турція) створили одне з найбільш ранніх постійних поселень світу близько 8 тис. років тому. Їх будинки з цегли-сирцю мали прямокутну форму і прикрашались стінними фресками та барельєфами. Це протомісто часів неоліту було достатньо цікавим ще в одному аспекті. Будинки розміщені не хаотично, а повністю сумішались один з одним, доступ до них був можливим лише зі сторони дахів, по яким здійснювався весь рух у поселенні.¹⁸⁴ Вони мають ознаки благоустрою та естетичного облагородження. Особливістю Чатал-Хююка є “розквіт мистецтва і високий рівень добробуту, виражений як в оформленні будинків, так і в наборі предметів, не пов'язаних безпосередньо з виробничою діяльністю”.¹⁸⁵ Наприклад, особистих прикрас, обсидіанових дзеркал, різних косметичних засобів, прикрашеного червоними смугами глиняного посуду, різноманітного за формою дерев'яного посуду.

Культура Трипілля-Кукутені мідного віку, відкрита наприкінці XIX ст. В. Хвойкою на Київщині, охоплює лісостепову смугу України, Молдови та Румунського Прикарпаття. Середньотрипільські племена мали житла каркасно-стовпової конструкції, з перекриттям, обмазаним глиною, часто двоповерхові (хоча подекуди трапляються й напівземлянки). Відомі моделі житла з двоскатним дахом і круглими віконцями. Окремі поселення – протоміста площею 100–450 га, які налічували тисячі жител, а число мешканців доходило до 10–14 тис. чоловік. Забудівля відбувалась, як правило, концентричними кругами. Подекуди трапляються й поселення зі штучним укріпленням у вигляді ровів та валів. Трипільці виготовляли різноманітний і красивий інвентар – знаряддя праці, зброю, прикраси, кераміку.¹⁸⁶ Особливо вражає вишуканість і красою форми столовий посуд,

прикрашений поліхромним розписом, камнелюрами, штампом, інкрустацією. Звернемо увагу на час існування середньотрипільської культури: 3600–3150 рр. до н.е. В той давній час людина по-особливому облаштовувала середовище постійного чи тривалого перебування, роблячи його зручним для себе і водночас наснажуючи побут красою.

Культура мешканців долини Нілу з давніх часів ґрунтувалась на міфопоетичному уявленні про порядок, що змінив первісний хаос. Вже неолітичні поселення, знайдені в районі сучасного Мерімде, засвідчують їх прагнення до видозміни, впорядкування середовища буття. Помешкання цих людей мали овальний або круглий план у розміщенні один відносно одного. Не випадково, що для позначання міста або поселення у єгиптян Давнього царства закріпилась подібна форма ієрогліфічного знаку. Естетичне начало пронизувало саму сутність їхньої духовної і матеріальної культури. Давні єгиптяни будували свої міста і поселення з круговим або прямокутним плануванням. “У системі впорядкованості планування, – зазначає Н. Померанцева, – проявлялась специфіка мислення давніх єгиптян – прагнення до організації простору, яке привносило естетичний критерій домірності”.¹⁸⁷ Самі будівлі мали найпростіші геометричні форми перекриття – плоскі, сводчасті та куполоподібні. Вони засвідчують прагнення їх мешканців до простих, малорозподілених об’ємів. Зрозуміти як прикрашались оселі неможливо люду неможливо через вуглість їх матеріалів. Краще уявлення про декорування помешкань дають археологічні знахідки решток будинків можновладців: чиновників, купців, правителів та культові споруди. Колонні зали і портики, створені на засадах художньої стилізації природних форм, розмальовані колони мають лотосовидні, папірусовидні і пальмовидні форми. Штучним озерцям або ставкам у внутрішньому дворикові будинку надавались правильні геометричні форми, а дерева посаджені в чіткому ритмічному порядку по їх периметру. Кімнати прикрашались орнаментованими циновками. Меблі пишно декоровані орнаментами з частим застосуванням інкрустації. І ось, що зацікавлює найбільше. “Розкіш скоріше розумілась у пристрасті до прикрашання, а не до матеріальних цінностей”,¹⁸⁸ – підкреслює Померанцева. Костюм древніх єгиптян також, крім утилітарної функції, мав ще й декоративно-сакральне значення. Загалом слід констатувати, що в організації власного буття давні мешканці долини Нілу органічно поєднували утилітарний інтерес з естетичним. Керуючись доцільним призначенням предмета і прагненням його прикрасити, вони однак не порушували міру ні на користь утилітарного принципу, ані задля естетичного принципу. В основі формотворення при створенні штучного середовища гармонія виявлялась в усіх його складових.

Якщо проаналізувати археологічні пам’ятки інших давніх культур Старого й Нового світу, то знову ж таки кидається у вічі естетичний

достатньо автономні. Тому останні з них не вичерпуються пізнавальною здібністю. Пізнання буває апіорним та емпіричним. Апіорні форми знання притаманні кожній людині. Зокрема, форми споглядання – простір та час, мають апіорний характер, ними впорядковуються почуття. Це породжує явище як предмет пізнання. Мислення також має апіорні форми, вважав кенігсберзький мислитель. Вони зумовлюють ставлення суб'єкта до об'єкта. Тому прекрасне – це не лише ознака чи якість предмета, а й суб'єктно-об'єктне відношення, опосередковане апіорними формами мислення людини.

Думки Канта про сутність, ознаки людини та особливості людського мислення порушують, на нашу думку, питання: чи можна вважати проективність людською формою мислення і діяльності, чи вона є конкретно-історичним продуктом розвитку людства. Дане питання надзвичайно важке для вирішення. Опертя на власне філософську думку для його осмислення не достатньо. Більш плідним є використання, як ми вважаємо, наукових даних, що висвітлюють антропосоціогенез. Проективність – це постійний елемент людської діяльності, як засвідчують артефакти. Звідси можна припустити, що проективність – це константа людського мислення, яка визначає його своєрідність. Іншими словами, проективність можна вважати родовою інтенцією мислення людини.

Але проективність включає в себе два елементи – проектування і проекцію. Враховуючи це, розглянемо ще одне питання – естетичне начало у контексті проективності мислення. А точніше, художньо-проектний елемент людського мислення людини. Згадаємо думку Хогарта: людина прагне організованої різноманітності. Її можна окреслити й дещо по-іншому, а отже – припустимо наступне. Людині на рівні родової сутності властиво проектувати середовище існування та його окремі елементи. Реалізовується це або на засадах гармонії, або дисгармонії, в залежності від того, яка вона внутрішньо. Зовнішнє виступає проекцією внутрішнього. Якщо у особистості розвинуте естетичне начало, вона буде прагнути створювати щось на засадах досконалості, гармонії (інтер'єр власної оселі чи одяг, знаряддя праці або культову споруду).

Тобто, особистості з розвинутим естетичним началом в системі життєвих цінностей властивий художньо-проектний момент у мисленні і діяльності. І якщо соціум підтримує таку особистість, виникає ефект “естетизованої” національної культури. Згадаймо, хоча б Китай, Корею,

*Під проекцією (від лат. *proiectio* – кидання уперед) розуміється процес та результат осягнення і породження значень, що полягає у перенесенні суб'єктом власних станів або якостей на зовнішні предмети і явища як об'єкти.

Японію, Індію, Індонезію. Парадоксально, але це країни з давньою тривкою культурною традицією.

Наприклад, Японія не може похвалитися глибокою давньою цивілізацією на її території. “Японська нація молода. Молодий і народ, створивший її. Він сформувався внаслідок складних і різночасових етнічних змішувань переселенців, що подолали водну перепону, яка відділяла Японські острови від материка”.¹⁸⁹ Однак, своєрідність і тривкість культурних традицій тут засвідчують передусім теракотові статуетки періоду дземон (VIII–I тис. до н.е.), що укладались либонь на теренах протоайнських племен чи племен малайсько-полінезійського походження. Красива теракота, збіднена матеріальна культура і ...величезні купи мушлів, залишених “поїдачами моллюсків” – ось, що охарактеризовує давніх мешканців Японії. В середині I тис. до н.е. з південної частини Корейського півострова на Японські острови прийшли інші племена. Але “культурна нігіляція” не відбулась, навпаки окреслилась особлива риса японської культури – здатність до засвоєння навичок і знань, привнесених чужинцями, при збереженні власної духовної традиції. Виникнення державності у III–IV ст. н.е. спричинило культурну однорідність. З часів держави Ямато фіксується й китайський вплив. Проте, нам цікава вишукана і художньо виразна курганна глиняна пластика Ямато – ханіва. Вона красива і в цьому схожа з теракотою дземон. Можливо, вони пов'язані з культом предків і культом Сонця. А кургани Ямато, ймовірно, генетично споріднені з дольменами Кюсю. Культ предків обумовив і своєріддя ранніх будистських храмів Японії: в них відсутні приміщення для моління. Це спадок композиційно-архітектурного устрою сінтоїстських храмів. Храм потрібен для зберігання святинь, а не моління. І величний Тодайдзі – найбільша дерев'яна споруда у світі, і більш мініатюрні храми насажені красою. Спадкоємництво – це характерна риса японської культури, як і прагнення до краси у формотворенні.

Спільноти Південної Азії та Далекого Сходу не втрачали самотність через ефект “естетизованості”? Не виключно. Це групи, що прагнуть на засадах гармонії організувати і предметне оточення, й середовище буття, ... і навіть, внутрішній світ людини. А європейська культура з часів англійської промислової революції поступово елімінувала естетичний чинник мислення з багатьох видів діяльності. Інженерія, конструювання, технологія та мистецтво – “паралельно існуючі світи”. Причому цінними мистецтвами визначається живопис, скульптура, музика, театр тощо, а не прикладні і декоративно-прикладні. Мистецтво – це розвага, а не спосіб буття в гармонії.

Але “природа не терпить пустоти”. Може подавлення в європейцеві індустриального суспільства однієї з рис його родової сутності, а саме: естетичного начала людської буттєвості, й є вагомою причиною соціальних негараздів минулого століття – дві світові війни, тоталітаризм, екологічна

криза, демографічні проблеми європейських націй тощо? Культ *ratio*, примат техніки, сцієнтизм не наснажують і не розвивають людську чуттєвість на засадах гармонії. І, мабуть, не випадково дизайн, як вид естетичної діяльності людини, виник саме у Європі в ХХ ст. і набуває обрисів вагомого культуротворчого чинника.

Про це, зрештою, говорив К. Ясперс у своїй оцінці своєрідності витоків і розвитку сучасної цивілізації. Мислитель у праці "Смисл і призначення історії" зазначив вельми цікаву, на нашу думку, ідею: людина західного світу, яка завоювала земну кулю, "піднялась на вершину панування" через реалізацію деяких принципів. Насамперед, не знаючої обмеження раціональності, заснованій на грецькій науці, яка "ввела в існування панування техніки й рахунку". "Те, що ми називаємо особистістю, склалося в такому вигляді у ході розвитку людини на Заході і з самого початку було пов'язане з раціональністю...", – зазначає Ясперс. До того ж людина західної культури, – за переконанням мислителя, – сприймає світ як "фактичну дійсність у часі. Тільки в світі, а не поза світом вона набуває влєвненності у собі. Самобуття і раціональність стають для неї джерелом, з якого вона безпомилково пізнає світ і намагається панувати над ним".¹⁹⁰

Схожої думки дотримувався й Ю. Габермас у своїх філософсько-антропологічних міркуваннях. Проте, виток європейського нігілізму він пов'язує не з античною культурою, а з добою Просвітництва, коли соціумом надмірні надії поклалися на освіту, науку, "чисті мистецтва" як засоби прогресивного поступу людства. Така зорієнтованість на раціоналізм і сцієнтизм, вважає мислитель, й спричинила негаразди сучасної культури Європи та Північної Америки, що визначає "обличчя" нинішньої цивілізації.

А за переконанням М. Гайдегера кризові явища сучасної європейської культури обумовлені забуттям онтологічних відмінностей між людським буттям і буттям. Забуття обумовило розгляд людини тільки як суб'єкта, що протистоїть об'єкту, та породило уявлення про неї як "володаря" чи "розпорядника", який бездушно панує над природою й над власною – людською, природою також. Це й обумовило "сутнісну безпритульність" сучасної людини.

Нехтування онтологічною укоріненістю в середовищі, буття – ось причина втрати людиною своєї самості, наслідком чого є криза культури, нігілізм, дисгармонія в системі "людина-світ". Як вважає М. Мерло-Понті, людина є людиною лише тоді, коли "відкривається буттю". Світ для неї існує феноменологічно: як потенційно корисний та привабливий або ж як загрозливий чи неприємний. І людина є не тільки тілом, плоттю як "згустком матерії" чи "згустком фізіологічних процесів". Людське тіло – "вмістилище змісту", адже людина не лише мислить, а й переживає. Тіло і дух є складовими людського буття. Людина – духовна істота. Нехтування її

природою, властиве європейській культурі протягом низки століть, й спричинює сучасні кризові явища.

Не виключено, що саме специфіка античної культури і своєріддя становлення культури європейської, яка базувалась передусім на ній, не лише обумовили особливості сучасної цивілізації, а й суттєво вплинули на мислення та стиль життя сучасної цивілізованої людини. Як справедливо підкреслює Г. Ковадло, європейська культура, що "почала свій відлік від Сократа, з відкриттям ним "розуму", поступово втрачає своє живе коріння в ХХ ст. через надмірну раціоналізацію, має одним із своїх наслідків обезцінення традиції та збіднення життєвого світу. Сформований у XVIII ст. філософією Просвітництва проект модерну, який полягав у тому, щоб невпинно розвивати об'єктивуючі науки, універсалістські основи моралі й права, автономне мистецтво зі збереженням його самостійної природи, насправді обертається європейським нігілізмом".¹⁹¹ Такої ж думки дотримується й Є. Андрос при оцінці здобутків та вад періоду Просвіти в становленні новоевропейської культури: "Високі ідеали доби Просвітництва (ідеали свободи, рівності, братерства, віри в науку й науково-технічний прогрес, в моральний закон у середині нас, у постійне вдосконалення власного соціокультурного середовища) в зіткненні з реаліями ХХ ст. постають не такими надійними й міцними, а часом і навпаки".¹⁹²

Наслідком просвітницької культурної парадигми, на нашу думку, є також опертя на стратегію дискурсу, абстрактно-логічного мислення при вирішенні життєвих проблем. Художнє мислення, як підґрунтя творчості, поступово витіснилось з багатьох сфер людського буття, залишаючись "парією" сучасних соціокультурних пріоритетів при створенні середовища повсякденного існування. Але середовище людського буття – це деяка якість самого існування *Homo sapiens*. Якщо згадати М. Гайдегера, то *Dasein*-простір слід розглядати як щось наявне "тут", "під рукою", "за-крок-від-мене". Це місце, насичене речами. І навряд чи можна місце існування сучасної цивілізованої людини розглядати як організоване виключно на гармонійних засадах. "Травма урбанізації, – підкреслює О. Бузова, – створює традицію зневажливого, навіть ворожого ставлення до місця, тут панує дух загальної зіпсованості, який "відкриває" простори та місця лише як "ресурс" індустріалізації, пасивний предмет "по-ставу".¹⁹³ Середовище повсякденного існування у даному випадку розглядається як щось тимчасове і вороже, "героїчні наскоки" на нього піднімають "бойовий дух" людського *ratio*, націленого на прагматизм, сцієнтизм та техніцизм.

Але чи можна його вважати в такому випадку дійсно комфортним та приємним для життя? І чи таке життя сприймається "в радість"? Корисне та приємне далеко не одне й те ж саме. Чи виступає в такому варіанті існування людина сумірною світу, а світ – домірний людині? Заперечення цінності

спрямоване на формоутворення на засадах гармонії предметного оточення і середовища буття людини? На нашу думку, так. Поняття “дизайн-мислення” вдало фіксує специфіку художньо-проектного компонента мислення. Адже, в англійській мові слово *design* полісемантичне. Потраковується воно як задум, мета, намір, *творчий задум*, план, *проект*, креслення, ескіз, конструкція, *малюнок*, візерунок, *композиція*, мистецтво композиції, *вір мистецтва*, задумувати, планувати, підготовлювати, *складати схему*, планувати, *проектувати*, конструювати, креслити, *створювати малюнок*, виконувати.¹⁹⁵ (Наголошуємо на виділених нами лексичних одиницях поняття).

У художньому мислені людини в результативному аспекті можна виокремити такі моменти: наявність образотворчого мистецтва, по-перше, та існування прикладного і декоративно-прикладного мистецтва, по-друге. А також побутування у XX ст. практик, в яких є значимим естетичне начало, наприклад, дизайну. Мистецькі інновації і артефакти створюються з різною метою, мають й мали різні сфери побутування, ступінь поширення. І їх образна структура також не однакова. Композиційний, виражальний і зображальний аспекти твору мистецтва мають різне значення у різних мистецтвах.

Техніко-композиційний момент властивий пластичному мистецтву і дизайну. Це слід враховувати. Він полягає в організації речовинного матеріалу у просторі, формуванні його тектоніки, архетоктоніки та конструкції, створенні рукотворного об’єкта як системи на засадах гармонії, де важливе значення має досконала, цілісна композиція.

У випадку превалювання саме такого елемента у мислительному акті у його результативному аспекті доцільно, на нашу думку, говорити про дизайн-мислення у його культуропороджуючому вияві. Загалом, підсумовуючи сказане вище, можна коротко так окреслити авторську позицію. Естетичне начало слід розглядати родовою сутнісною ознакою людини. Внаслідок дії соціальних чинників воно або розвивається, або подавляється, іноді можливо атрофується чи вироджується, набуваючи патологічного спрямування. Тому людині властиво прагнути “організованої різноманітності”, сформованої на засадах гармонії, якщо естетичний момент в її мисленні і діяльності не подавлено соціокультурними факторами або індивідуальними ціннісними орієнтаціями, настановами, інтересами, досвідом абощо. “Гуманізоване середовище” існування людини виникає передусім завдяки художньо-проектному компоненту людського мислення і діяльності. Саме він, приділяючи увагу структурі, композиції, системності організовує світ людського буття на засадах досконалості. Це джерело, що привносить гармонію у формоутворення людини і людства.